

УДК 339.9:330.34-027.541(477)

Гвазава Н.Г.

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління,
публічного адміністрування та регіональної економіки
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE AND PERSPECTIVES FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто поняття «зовнішньоекономічна діяльність». Основною проблемою на шляху європейської інтеграції є нерівномірність розвитку регіонів. Доведено необхідність пошуку шляхів поліпшення зовнішньоекономічної діяльності для подальшого розвитку регіонів із використанням досвіду на світовому ринку з урахуванням специфіки розвитку регіональної економіки.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, регіони, соціально-економічний розвиток, економіка, ресурси.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено понятие «внешнеэкономическая деятельность». Основной проблемой на пути европейской интеграции является неравномерность развития регионов. Доказана необходимость поиска путей улучшения внешнеэкономической деятельности для дальнейшего развития регионов с использованием опыта на мировом рынке с учетом специфики развития региональной экономики.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, регионы, социально-экономическое развитие, экономика, ресурсы.

ANNOTATION

The purpose of the paper is to study and study the development and use of the experience of foreign economic activity. The concept of "foreign economic activity" is considered. The main problem on the path of European integration is the uneven development of regions. Proved the need to find ways to improve foreign economic activity for further development of regions. Use of experience in the world market taking into account the specifics of the development of a regional economy.

Keywords: foreign economic activity, regions, socio-economic development, economy, resources.

Постановка проблеми. На шляху європейської інтеграції з проблемою нерівномірності розвитку регіонів стикаються багато країн світу, причому як економічно розвинені, так і ті, що розвиваються. Вона проявляється на всіх рівнях світового господарства – від локального до глобального – і впливає на економічний, соціальний, екологічний клімат в усьому світі та окремих державах. У зв'язку із цим пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівностей розвитку, розроблення ефективної регіональної політики посідають одне з центральних місць у країнах світу.

З прийняттям Верховною Радою (16 липня 1990 р.) Декларації про державний суверенітет Україна самостійно здійснює і регулює зовнішньоекономічну діяльність, керуючись

при цьому як внутрішнім, так і міжнародним законодавством.

Основоположними принципами, на яких базується система зовнішньоекономічної діяльності в Україні, є такі: суверенітет народу України; свобода зовнішньоекономічного підприємництва; рівність і недискримінація всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності перед законами України; верховенство закону і захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, еквівалентність обміну [1, с. 48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення національних інтересів держави в сучасних умовах підтверджує необхідність розгляду зовнішньоекономічної діяльності регіонів в Україні, оскільки саме в регіонах формуються основні елементи системи і водночас регіони є центрами, де акумулюються основні соціально-економічні проблеми.

Проблеми зовнішньоекономічних зв'язків є досить актуальними і простежується у працях В.Д. Андріанова, С.Ю. Глазьева, А.П. Голикова, Л.В. Дейнеко, М.А. Кравця, М.З. Мальського, Ю.В. Макогона, А.С. Філіпенка та інших учених-економістів.

Мета статті полягає у дослідженні та вивченні розвитку і використання досвіду зовнішньоекономічної діяльності та пошуку шляхів поліпшення його використання на світовому ринку з урахуванням специфіки розвитку регіональної економіки. Логіка роботи підпорядкована вимогам діалектичного підходу та загальнонаукових методів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіональний розвиток і збалансованість проблем, які вирішуються на рівні країни у цілому та її окремих регіонів зокрема, є актуальними питаннями для всіх держав на всіх етапах економічного розвитку.

Серед процесів, які визначають особливості розвитку сучасного світу, провідним є процес інтернаціоналізації господарського життя. Його суть полягає у тому, що національні економічні системи можуть ефективно розвиватися лише за умови їх міжнародної взаємодії та переплетіння, тому нині важко назвати країну, яка б не була суб'єктом міжнародних економічних

відносин і не зазнавала б впливу зовнішнього (міжнародного) середовища.

Якщо розглядати економіку країни з погляду функціональної орієнтації, то вона складається з двох секторів: внутрішньої та зовнішньої економіки. Призначення внутрішньої економіки – задоволення потреб споживачів за рахунок внутрішнього виробництва, зовнішньої – вихід на міжнародні ринки товарів, послуг та факторів виробництва для підвищення загальноекономічного добробуту країни. Таким чином, основний критерій виділення цих двох секторів – наявність економічних зв'язків між господарськими одиницями, які репрезентують різні країни.

Виходячи із цього, можна дати визначення зовнішньоекономічних зв'язків як комплексної системи різнобічних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у різних галузях економіки [7, с. 232].

В історичному аспекті зовнішньоекономічні зв'язки є продуктом цивілізації, оскільки виникають із появою держави й еволюціонують водночас з її розвитком. В економічному аспекті зовнішні економічні зв'язки – це операції, пов'язані з обігом товарів, послуг, грошей і капіталу між різними економічними і валютними зонами.

Серед основних причин, які стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, слід виділити такі: нерівномірність економічного розвитку різних країн світу; відмінності в сировинних ресурсах; відмінності в людських ресурсах; нерівномірність розміщення фінансових ресурсів; характер політичних відносин; різний рівень науково-технічного розвитку; специфіка географічного положення, природних і кліматичних умов.

Нерівномірність економічного розвитку різних країн світу. Кожна держава проводить власну економічну політику, що базується на певному розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту, сфери обслуговування та інших галузей економічної системи, спеціалізуючись при цьому в тих сферах економіки, які дають змогу мати значні переваги.

Відмінності в сировинних ресурсах. Більшість країн світу, маючи обмежену ресурсну базу і вузький внутрішній ринок, не в змозі виробляти з достатньою ефективністю товари, які необхідні для внутрішніх потреб. Для таких країн зовнішньоекономічні зв'язки є способом отримання необхідних товарів. Країни з великим сировинним потенціалом базують свої економічні системи на основі реалізації експорту потенціалу.

Відмінності в людських ресурсах. Щорічно в результаті пошуку роботи у світі переміщується більше 25 млн. мільйонів осіб із країн, що мають надлишок трудових ресурсів: Індія, Китай, Бангладеш, Пакистан, Нігерія. Переважно цей потік спрямований у регіони, які потребують додаткового притоку робочої сили: Західна Європа, США, Близький Схід. Цей про-

цес носить об'єктивний характер і сприяє розширенню зовнішньоекономічних зв'язків.

Нерівномірність розміщення фінансових ресурсів. Однією із закономірностей розвитку економічних міжнародних відносин є функціонування світового інвестиційного ринку.

Характер політичних відносин. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків стимулює пошук оптимальних форм розв'язання суперечностей між країнами. При цьому вони дають змогу погасити політичну конфронтацію, яка, як правило, призводить до негативних наслідків (розрив економічних відносин, економічна і політична блокада, війна і т. п.). Своєю чергою, політична стабільність створює сприятливі умови для розвитку міжнародних економічних відносин.

Різний рівень науково-технічного розвитку. За посередництва зовнішньоекономічних зв'язків країни вирішують проблеми не тільки модернізації процесу виробництва, а й завдання диверсифікації товарної номенклатури (асортименту), отримання нових технологій, ноу-хау. Обмін між країнами студентами, науковими співробітниками, спеціалістами дає змогу підтримувати високий інтелектуальний і технологічний рівні в країні, стимулює розвиток наукоємних виробництв, допомагає реалізувати інтелектуальний потенціал країни на світовому ринку.

Специфіка географічного положення, природних і кліматичних умов. Реалізація економічного потенціалу країни на світовому ринку можлива не тільки завдяки різному рівню виробничих умов країн, а й завдяки особливостям природно-географічного положення. Завдяки зовнішньоекономічним зв'язкам країни реалізують свій потенціал у туристичному, рекреаційному напрямках, що дає їм змогу отримати значні валютні надходження (Швейцарія, Італія, Єгипет, Франція, Угорщина). Вигідне географічне положення країни дає їй можливість отримувати кошти від транзиту вантажів через її територію (Польща, країни Прибалтики).

Таким чином, більшість країн світу, маючи обмежену ресурсну базу і вузький внутрішній ринок, не в змозі виробляти з достатньою ефективністю товари, які необхідні для внутрішніх потреб. Для таких країн зовнішньоекономічні зв'язки є способом отримання необхідних товарів. Країни з великим сировинним потенціалом базують свої економічні системи на основі реалізації експортного потенціалу.

Отже, необхідність існування зовнішньоекономічних зв'язків зумовлюється тим, що різні країни мають різні виробничі умови. Виходячи із цього, країни спеціалізуються на виробництві такої продукції, яка значною мірою дешевша від зарубіжних аналогів, що в кінцевому підсумку приносить прибуток кожній країні-учасниці, задовольняє потреби споживачів у продукції кращої якості [6, с. 210].

Якщо взяти за критерій об'єкт зовнішньоторговельної операції, то цей вид взаємовідносин орієнтується на товарні операції, надання послуг у сфері зовнішньоекономічної діяльності та операції з інтелектуальною власністю. Зовнішньоторговельні операції з товаром можуть здійснюватися у різних формах. Це може бути купівля-продаж, тобто безпосередній перехід права власності на товар від продавця до покупця, або опосередкована торгівля (консигнаційні, дилерські), різноманітні форми операцій зустрічної торгівлі (бартер, компенсаційні угоди, зустрічні закупки).

Останнім часом у сфері зовнішньоекономічної діяльності зростає питома вага не продажу товарів, а надання різного виду послуг: інжинірингових, страхових, послуг зв'язку, діяльність у сфері інформаційного обміну та транспортного обслуговування, роялті та ліцензійні послуги.

Але найбільш прогресуючим видом зовнішньоторговельних операцій є торгівля інтелектуальною власністю – франчайзинг, ноу-хау, консалтинг.

Серед фінансових операцій у сфері зовнішньоекономічних зв'язків домінують взаємовідносини з міжнародного кредитування, страхування, обслуговування міжнародних платежів, депозитні та інші банківські операції.

До виробничих операцій належать взаємовідносини з орендного використання промислового обладнання (лізинг), різного виду кооперація під час випуску спільної продукції та спільне підприємство.

Досить поширеними на сучасному етапі розвитку зовнішньоекономічної діяльності є відносини у міжнародних інвестиціях. При цьому вони існують у найрізноманітніших формах: пряме інвестування, тобто вкладення капіталу в підприємство та нерухомість, портфельні інвестиції, вкладення капіталу в цінні папери.

Сучасна система управління зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД) охоплює широке коло об'єктів і може бути загалом охарактеризована і розбита на розділи (сегменти) з використанням низки критеріїв і аналітичних ознак.

Найважливішими аналітичними ознаками є екзогенність та ендогенність складників. За цією ознакою вся система поділяється на національне управління та багатостороннє регулювання ЗЕД. Відповідно до цього, управління зовнішньоекономічною діяльністю можна подати у вигляді макроекономічної та світогосподарської її частин. Обидві частини створюють середовище, в якому самостійним розділом є управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств.

Багатосегментність управління зовнішньоекономічною діяльністю не виключає, однак, наявності критерію, що визначає підсумкову її ефективність. Таким, на нашу думку, є стан макроекономіки і, зокрема, зовнішньоекономічної сфери як складника сукупного попиту.

На практиці оцінка ефективності зовнішньоекономічної політики і регулювання ґрунтується на внеску цієї сфери у зростання сукупного попиту й кількісно виражається абсолютними річними значеннями чистого експорту (сальдо платіжного балансу) і показниками його ваги у валовому національному продукті.

Зовнішньоекономічне управління на національному і світогосподарському рівнях охоплює такі галузі і процеси економічного життя:

- імпорт і експорт (у тому числі методи, види та форми операцій щодо їх здійснення);
- валютні ринки, об'єкти, механізми та інструменти валютного регулювання;
- іноземні інвестиції та інвестиційні інституції;
- вільні економічні зони;
- міжнародні фінансові організації (у тому числі напрями й умови діяльності).

Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства включає:

- розроблення ринкової стратегії фірм різних видів і форм власності;
- проведення маркетингових досліджень на зовнішньому ринку;
- укладання та виконання міжнародного контракту в комерційній діяльності;
- ціноутворення на зовнішньому ринку;
- засоби, кошти і форми платежів у міжнародних розрахунках;
- облік зовнішньоекономічних операцій (експорт та імпорт товарів);
- забезпечення транспортування вантажів у зовнішній торгівлі;
- страховий захист вітчизняних та зарубіжних учасників різноманітних форм міжнародного співробітництва.

Як розділ управління зовнішньоекономічною діяльністю менеджмент підприємницьких проектів передбачає:

- розроблення бізнес-плану підприємства виходячи з його цілей, аналізу виробничого потенціалу і фінансово-планової діяльності, а також аналізу оточення (стану галузі, ринку, конкуренції);
- прийняття інвестиційних рішень на основі наявних методів оцінки інвестицій і фінансового аналізу інвестиційних проектів;
- вироблення стратегії, тактики і техніки залучення інвестора до реалізації проекту [7, с. 198].

Зовнішньоекономічна діяльність – це важлива й невід'ємна сфера господарської діяльності, котра за ефективного використання всього комплексу сучасних форм і методів міжнародних економічних відносин здатна впливати на технічне вдосконалювання виробництва, підвищення продуктивності праці і якості продукції, яка виробляється. У цілому ж вихід на зовнішній ринок самостійно господарюючих суб'єктів сприяє пристосуванню економіки до системи світогосподарських відносин, формуванню економіки відкритого типу.

Саме тому розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств, фірм, усіх учасників ринкових відносин – це суттєвий фактор підвищення ефективності господарської діяльності як на рівні окремих підприємницьких структур, так і в масштабах усієї країни. Ефективна зовнішньоекономічна діяльність сприяє відтворенню експортного потенціалу країни, підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках, формуванню раціональної структури експорту й імпорту, залученню іноземних інвестицій на взаємовигідних умовах, забезпеченню економічної безпеки України. Проблеми підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств завжди знаходилися у центрі уваги вчених-економістів.

Зовнішньоекономічна діяльність підприємства включає такі основні напрями:

- вихід на зовнішній ринок;
- експортно-імпортні поставки товарів, послуг і капіталу;
- валютно-фінансові та кредитні операції;
- створення й участь у діяльності спільних підприємств;
- міжнародний маркетинг;
- моніторинг національної економічної політики та економічних світогосподарських зв'язків [4, с. 240].

Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [2] визначаються такі види зовнішньоекономічної діяльності, яку здійснюють суб'єкти цієї діяльності:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, у тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та ін., що прямо і винятково не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської

діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, у тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у винятковій формі законами України.

Отже, основними групами товарів у зовнішньоекономічній діяльності є: товари у матеріально-речовинній формі, науково-технічні знання, послуги (технічні, туристичні, консультаційні, страхування, перевезення), оренда машинного обладнання, предмети мистецтва.

Основу системи зовнішньоекономічних зв'язків становить зовнішня торгівля. Використання новітніх засобів і кращих методів організації зовнішньої торгівлі, вдосконалення роботи на зовнішніх ринках мають першочергове значення для подальшого збільшення ролі зовнішньоекономічних зв'язків країни [2].

Зовнішньоекономічні зв'язки країн формуються і здійснюються під впливом розви-

тку зовнішньоекономічної діяльності їхніх суб'єктів. Зовнішньоекономічні зв'язки впливають на економічну систему держави через механізм зовнішньоекономічної діяльності (рис. 1).

Зовнішньоекономічні відносини – це встановлення контактів у системі світового господарства, частина суспільних відносин між фізичними та юридичними особами різних країн у плані їх майбутнього можливого співробітництва, що стосуватиметься їхніх економічних інтересів.

Зовнішньоекономічна діяльність являє собою заходи й дії щодо реалізації зовнішньоекономічних відносин. Найважливішою ознакою й наслідком ЗЕД підприємств є переміщення матеріальних, грошових, трудових і інтелектуальних ресурсів з однієї країни в іншу [7, с. 280].

Зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів ЗЕД України із суб'єктами ЗЕД інших країн, що виникає у процесі виробництва, реалізації, розподілу та споживання продукції на основі взаємної вигоди для всіх учасників. Її проявом можуть бути: експорт, імпорт, реекспорт, реімпорт, різні форми кооперації, товарообмінні операції та створення спільних підприємств.

Зовнішньоекономічні зв'язки – напрацьовані відносини, побудовані на минулій співпраці, які не обов'язково ставлять за мету отри-

мання вигоди. Зовнішньоекономічні зв'язки припускають тісний взаємозв'язок міжнародних, господарських і торгово-політичних відносин. У результаті співпраці й спільної діяльності між двома країнами утворюються зв'язки [5, с. 198].

Традиційні зв'язки регіону в гуманітарній сфері вимагають пошуку нових рішень для зміцнення гармонійного співробітництва із традиційними регіонами-партнерами та виходу на нові закордонні міжрегіональні зв'язки, розширення міжнародної співпраці в науково-технічній, екологічній, гуманітарній сферах тощо.

Світова практика країн, які прагнуть стрімкого розвитку, передбачає радикальну зміну ставлення до інноваційних процесів, зокрема в освіті та науці. Одним із ключових аспектів є фактор міжнародного співробітництва через запозичення досвіду та використання передових технологій.

Прикладом швидкого відновлення економік, які використовували інноваційний шлях кадрового розвитку, є Південна Корея, Сінгапур, Китай, Ізраїль, Бразилія та ін.

Для підвищення компетентності топ-менеджменту та вдосконалення кадрової політики під час здійснення міжнародного співробітництва, зокрема у науково-технічній сфері, необхідне посилення уваги до розвитку інноваційної інфраструктури, враховуючи досвід роз-

Рис. 1. Система взаємопов'язаних понять «зовнішньоекономічні відносини», «зовнішньоекономічна діяльність», «зовнішньоекономічні зв'язки»

винених держав та держав, що успішно розвиваються.

Висновки. Формування ринкової моделі господарювання в Україні передбачає створення ефективної системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності [3].

Основними цілями даної системи регулювання є:

- захист економічних інтересів України та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

- забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку;

- створення найбільш сприятливих умов для інтеграції економіки України із системою світового поділу праці;

- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці;

- заохочення конкуренції та ліквідація монополізму у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності України здійснюється: державою в особі її органів у межах їх компетенції; недержавними органами управління економікою; самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Традиційні зв'язки регіону в гуманітарній сфері вимагають пошуку нових рішень для зміцнення гармонійного співробітництва із традиційними регіонами-партнерами та виходу на нові закордонні міжрегіональні зв'язки, розширення міжнародної співпраці в науково-технічній, екологічній, гуманітарній сферах тощо.

Світова практика країн, які прагнуть стрімкого розвитку, передбачає радикальну зміну

ставлення до інноваційних процесів, зокрема в освіті й науці. Одним із ключових аспектів є фактор міжнародного співробітництва через запозичення досвіду та використання передових технологій.

Для підвищення компетентності топ-менеджменту та вдосконалення кадрової політики під час здійснення міжнародного співробітництва, зокрема в науково-технічній сфері, необхідне посилення уваги до розвитку інноваційної інфраструктури, враховуючи досвід розвинених держав та держав, що успішно розвиваються.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Харків : Фоліо, 1998. – 48 с.
2. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ від 16.04.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
3. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. № 2850-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
4. Багрова І.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : [підручник] / І.В. Багрова, Н.І. Редіна, В.Є. Власюк, О.О. Гетьман ; за ред. І.В. Багрової. – К. : ЦНЛ, 2004. – 580 с.
5. Голиков А.П. Международные экономические термины: словарь-справочник / А.П. Голиков, А. П. Черномаз. – К. : ЦУЛ., 2008. – 376 с.
6. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики : [учебник] / А.Г. Гранберг. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 495 с.
7. Гребельник О.П. Основы зовнішньоекономічної діяльності : [підручник] / О.П. Гребельник ; 4-е вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.